

Länsstyrelsen
Örebro län

Raoul Hjærtström
Direkt: 010-224 84 67
raoul.hjartstrom@lansstyrelsen.se
Fax: 010-224 81 31

BESLUT
2017-05-02

Dnr: 432-4243-2016

Lonnhyttan Stadshuset K/B
Lonnhyttan Slaggås 313
691 91 Karlskoga

För kännedom till:

Riksantikvarieämbetet

Lantmäterimyndigheten i Örebro
län

Karlskoga kommun

AIX Arkitekter

Örebro Läns Museum

Byggnadsminnesförklaring av Karlskoga stadshus, Kv Stadshuset 3, Karlskoga socken och kommun, Värmland, Örebro län

Länsstyrelsens beslut

Med stöd av 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950), KML, förklarar Länsstyrelsen Karlskoga Stadshus, Kv Karlskoga Stadshus 3, Karlskoga socken och kommun, Värmland, Örebro län, för byggnadsminne.

Med stöd av 3 kap. 2 § KML meddelar Länsstyrelsen samtidigt följande *skyddsbestämmelser*.

Byggnadsminnet omfattar den med skraffering markerade byggnaden på bifogade karta, bilaga 1.

Bilagor:

Karta

Ritningar

PM

Hur man överklagar
Länsstyrelsens beslut

- Byggnaden får inte rivas eller flyttas
- Byggnaden får inte till sin exteriör byggas om eller på annat sätt förändras
- I de med kryss markerade rummen enligt bilaga 2 får planlösningen inte förändras
- I de med kryss markerade rummen enligt bilaga 3 får fast originalinredning inte tas bort, flyttas eller på annat sätt förändras. Till fast inredning räknas bl. a. golv, tak, trappor, trappräcken, fasta bänkar och stolar, belysningsarmaturer, fast konstnärlig utsmyckning, eldstäder, tak, lister, paneler, dörrar, fönster, fönsterbänkar, dörr- och fönsterfoder.

- Fototapeten i det med kryss
- markerade rummet enligt bilaga 3 får inte övertäckas eller på annat sätt förändras
- Det med heldragen röd linje markerade området på bifogade karta, bilaga 1, får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras. Området ska hållas i ett sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.
- Vård - och underhållsarbeten ska utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadens kulturhistoriska värde.

Upplysningar:

Länsstyrelsen lämnar råd om underhållet av byggnadsminnet.

Om det finns särskilda skäl får Länsstyrelsen enligt 3 kap. 14 § KML lämna tillstånd till att byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna.

Enligt 3 kap 21 § KML gäller beslut enligt 3 kap. 1 § samma lag omedelbart.

Ärendet

Frågan om en byggnadsminnesförklaring av Karlskoga Stadshus aktualiserades i samband med att ägaren, Lonnhyttan Stadshuset K/B, Karlskoga, ansökte om bidragsmedel för omläggning av byggnadens koppartak. Bidrag beviljades efter särskild framställan till Riksantikvarieämbetet om medel till kostnadskrävande objekt. Under våren och sommaren 2016 gjordes en antikvarisk förundersökning av hela byggnaden genom AIX Arkitekter AB, Stockholm.

Länsstyrelsen upprättade 2016-08-10 ett förslag till skyddsbestämmelser. Länsstyrelsen har också 2016-08-10 upprättat en PM för att tydliggöra innebörden av byggnadsminnesförklaringen, och Länsstyrelsens syn på eventuellt kommande frågor om förändring av

byggnadsminnet i strid mot skyddsbestämmelserna. PM:en ingår som en bilaga till beslutet om byggnadsminnesförklaring, bilaga 5. Lonnhyttan Stadshuset K/B meddelade 2016-08-15 att man ser positivt på en byggnadsminnesförklaring enligt Länsstyrelsens förslag till skyddsbestämmelser 2016-08-10 med tillhörande PM.

Historisk bakgrund

Staden Karlskogas historia är nära knuten till bergshanteringen. Karlskoga socken bildades i slutet av 1500-talet under hertig Karl, sedermera kung Karl IX. Etableringen av Karlskoga var ett led i en modernisering och omstrukturering av järnhanteringen inom hans hertigdöme. Under 1600-talet anlades flera bruk. Stångjärnshammare byggdes bl.a. i Valåsen, Björkborn och Bofors.

Under 1800-talets senare del genomfördes flera näringspolitiska förändringar och handeln med järn påverkades av internationella konjunkturer. Verksamheten i de mindre bruken lades ned medan de större lyckades leva vidare, bl.a. Valåsen och Bofors. Valåsen satsade på förädling av skogsprodukter och lever fortfarande kvar som ett av landets mest betydande sågverk. Bofors slogs 1873 samman med Björkborn. Företaget expanderade och blev under 1870-talet en av landets ledande ståltillverkare. Under 1880-talet lyckades Bofors, genom vidareutveckling av ett franskt patent, framställa stål som gjorde det möjligt att tillverka kanoner av högre kvalitet än tidigare. I kombination med moderna affärsmetoder skaffade sig Bofors en position som landets ledande kanonproducent.

En fortsatt expansion krävde både kapital och innovativ produktutveckling. Genom Alfred Nobels inköp av aktiemajoriteten i Bofors-Björkborn år 1894 fick Nobel tillgång till en avancerad stålproduktion, en etablerad vapentillverkning, mark för utveckling av vapen- och sprängmedelsindustrin och en lokal marknad för explosivvaror för civilt bruk. I köpet ingick Björkborns herrgård som blev Nobels svenska privatbostad under de två år som återstod av hans levnad. Det kom att få en avgörande betydelse för hur hans testamente kom att hanteras. För Bofors del innebar Nobels korta närvaro i företaget att en produktionsinriktning slogs fast som kom att få en långsiktig betydelse för Karlskogas utveckling till en modern bruksort.

Karlskoga blir stad

Vid kommunreformen 1862 bildades Karlskoga landskommun som 1885 blev Karlskoga municipalsamhälle. Sockencentret utvecklades till ett administrativt och kommersiellt centrum, med inslag av småindustri, medan Bofors uppförde arbetarbostäder på egen mark. Under 1900-talet ställde staten allt högre krav på stadsplaneringen och ordnad bebyggelse. Intresset av att ordna bostadsfrågan för industrin var gemensam för kommun och bruk och under 1920- och 1930-talen gjordes utredningar om en ändrad kommunal form för Karlskoga, en övergång från municipalsamhälle till stad eller köping. I detta sammanhang aktualiserades stadsplanefrågan.

1920- och 30-talen innebar goda tider för Bofors, trots minskad orderingång från det svenska försvaret efter 1925 års försvarspolitiska beslut. Företaget hade slagit sig in på en växande exportmarknad, delvis tack vare samverkan med tyska och engelska vapenproducenter. År 1933 presenterades ”Bofors 40 mm automatkanon” som kom att bli företagets största framgång någonsin. 1936 fattades ett nytt försvarspolitiskt beslut i skuggan av det spända världsläget och det svenska försvarets beställningar ökade dramatiskt. Många lokala företag engagerades för krigsindustriell produktion, trots tidigare civil inriktning, vilket ledde till en kraftig efterfrågan på arbetskraft i orten och tillväxten visade inga tecken på avmattning. Den ekonomiska basen för kommunen att satsa stort i planerings- och bebyggelsefrågor var därmed god. Ytterst skulle detta manifesteras i den nya cityanläggningen där stadens torg skulle flankeras av modernistiska byggnader med stadshuset som markering av den kommunens nya stadsstatus och demokratiska ambitioner.

Nyårsnatten 1939–1940 firades Karlskogas nya ställning som stad. Landshövdingen och stadsfullmäktiges ordförande höll tal från det samtidigt invigda Stadshusets balkong inför ca 8 000 invånare. Bofors musikkår och Karlskoga allmänna musikförening medverkade. Festligheterna avslutades med 21 salutskott och nationalsången. Men invigningshögtidligheterna i den kalla nyårsnatten präglades också av tidens allvar – andra världskriget hade brutit ut bara ett par månader tidigare.

Den fortsatta bebyggelseutvecklingen i Karlskoga präglades av den starka ekonomiska utvecklingen. I Karlskoga blev den ekonomiska medvinden särskilt påtaglig genom ortens industriella struktur, där den ekonomiska basen var försvarsindustrin. Både Bofors och Karlskoga kommun knöt ledande arkitekter till byggnadsprojekt. Såväl bostadsbebyggelse och offentligt byggande präglades av hög kvalitet

och kombinerades med medvetet gestaltade parkanläggningar. Det gör att Karlskoga idag har en mycket intressant modernistisk prägel som särskilt tydligt ger en fysisk illustration av efterkrigstidens strävan efter ett samhällsbygge i samklang med folkhemsidealerna.

Byggnaden och arkitekten

Arkitekten Sune Lindström fick år 1934 i uppdrag att utarbeta ett förslag till stadsplan för bebyggelsen i den kommande stadsbildningen. Stadens ”City” skulle tydliggöras med en torgbildning omgiven av modern bebyggelse. Stadsplanearbetet ledde till att Lindström fick rita flera hyreshus och till slut även uppdraget att svara för ritningarna till det nya stadshuset. Stadshuset blev en kvalificerad manifestation för det moderna och expansiva Karlskoga och ortens nya status som stad, en byggnad som väckte internationell uppmärksamhet genom sin innovativa arkitektur. Det är en av mycket få byggnader utanför storstadsområdena som publicerades i den amerikanske arkitekturkritikern Kidder Smiths översiktsverk ”Swedens builds” (1950). Boken bidrog i hög grad till att väcka ett internationellt intresse för den svenska modernismen under 1930- och 40-talen.

Karlskoga hade valt en ung talangfull arkitekt, som senare kom att etablera sig som en av de ledande svenska arkitekterna. Stadshuset blev hans första större byggnadsprojekt. Sune Lindström (1906–1989) fick sin arkitektutbildning på Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm 1926–1931. En termin av studierna var förlagda till Bauhusskolan i Dessau. Bauhaus hade ett stort inflytande på modern konst och arkitektur och blev en föregångare för funktionalismen. Den huvudsakliga inriktningen var arkitekturutbildning och lärarna var dåtidens framstående arkitekter och konstnärer, t.ex. Paul Klee, Vasilij Kandinsky, Marcel Breuer och Ludwig Mies van der Rohe. Bauhaus var sannolikt en stark inspirationskälla för Lindströms strävan att kombinera arkitektur och konst, och att använda konsten för att förstärka upplevelsen av arkitekturen.

Under 1930-talet var Lindström anställd vid Kooperativa förbundets arkitektkontor, 1937–1939 var han chef för HSB:s stadsplanebyrå. Han var också föreståndare för institutionen för stadsplanering vid Kungliga Tekniska Högskolan från slutet av 1930-talet och föreläste om stadsplanering vid Kungliga Konsthögskolan. Han återkom till stadsplaneringsfrågan som professor i stadsbyggnad vid Chalmers tekniska högskola under åren 1956–1959.

Lindström kom även att profilera sig som arkitekt för offentliga nyttobyggnader. Under hans tid som chefarkitekt på AB Vattenbyggnadsbyrån, VBB, tillkom under 1950-talet det nydanande vattentornet "Svampen" i Örebro. "Svampen" blev byggnadsminne år 2005. Under Lindströms medverkan uppförde VBB därefter vattentorn i flera länder, däribland Kuwait, där ett trettiotal torn byggdes under åren 1969–1973. De mest kända är "Kuwait Towers", som står upptagna på UNESCOs World Heritage list. I nära samförstånd med ambassadören Alva Myrdal ansvarade Lindström också för ritningarna till svenska ambassaden i New Dehli. Bland svenska byggnader som Lindström medverkat i kan nämnas Wenner-Gren Center (1959–1961) och Radiohuset på Oxenstiernsgatan (1956–1961), båda i Stockholm.

Senare delen av 1930-talet blev en tid av omprövning för de svenska funktionalisterna. Den ursprungligen renläriga funktionalismen utvecklades i en mer nyanserad riktning med tydliga traditionella inslag. Sune Lindström var ideologiskt en övertygad modernist, men han var inte dogmatisk i sitt förhållningssätt till arkitektur och byggande. Han reviderade sina idéer om en ideal arkitektur, och hans nya tankar om en mer "folklig" modernistisk/funktionalistisk arkitektur kom till fullt uttryck i just Karlskoga stadshus. Detta uttryck kom att stämma väl överens med kommunens önskemål om en byggnad som vilade på traditionens grund, men uttryckte den nya stadens framåtsyftande ambitioner. Byggnadens slutliga utformning växte fram genom en löpande dialog mellan kommunledning och arkitekt.

Byggnaden innehöll ursprungligen lokaler för kommunal förvaltning, hotellboende, representation och festligheter. Den funktionella uppdelningen av byggnaden var ursprungligen tydlig, men med för byggnaden karaktäristiska övergångszoner, t ex den ursprungligen öppna passagen mellan torg och gård som bands samman genom enhetlig gatubeläggning. Passagen symboliserar också övergången från torget som handelsplats till den öppna gården som en plats för den kommunala demokratin.

Rörelsen mot ett traditionellt influerat byggnadsskick återspeglas både genom byggnadens form och genom att de material som valdes för stadshus- och hotellbyggnaden hade en medvetet stark förankring i regionen: spån, skiffer, marmor, koppar, järn och inte minst tegel. Det är det traditionella anslaget i den modernistiska formen, där de regionala materialen framhålls som de exklusiva, som ger huset sin status som markör i den svenska modernismens historia.

Utvändigt får byggnaden sin karaktär av de röda tegelfasaderna och sidofasadernas strikta fönsterband. Tegelfasaderna förmedlar en monumentalitet som återkommer invändigt i de båda, sinsemellan olika, trapphusen som ursprungligen ledde till den kommunala förvaltningsdelen respektive hotellrummen. På gårdsfasaderna möts det moderna och det traditionella i en effektiv kombination. De modernistiska fönsterbanden och vit puts ställs mot fasadytor klädda av tjärad spån, något av det mest traditionella vi kan finna i den svenska byggnadskulturen.

Byggnadens inredningar skapades av också av Lindström, med medverkan av arkitekterna Wilhelm von Moltke och Ole Helweg. Inredningen har genomgående en individualistisk och konstnärlig karaktär, utförd i noggrant utvalda material i en hög nivå av hantverksskicklighet. Här finns också en uttalad lekfullhet som ”salongens” inslag av 1700-tal och festsalens magnifika venetianska ljuskronor, som kombinerats med Stig Blombergs allmogero-mantiska stenreliefer och numera övermålade, ”barockt” målade draperier på de putsade väggarna.

En interiör värd att lyfta fram är förrummet till sessionssalen med sin fototapet från år 1939. Tapeten har motiv från timmerstugor, skog och Stockholms slott. Bilden från slottet är taget vid mötet i oktober 1939 då Nordens staschefer träffades för att manifesteras sin sammanhållning inför hotet från Sovjetunionen mot Finland. Motivet är ett exempel på byggnadens symboliska funktion. Det visar medvetenheten om tidens allvar och stöd för nordisk solidaritet. Det knyter an till de folkvaldas uttalade vilja att uttrycka Sveriges demokratiska genombrott och det kommunala självstyret genom anspelning på en byggnad som på en gång både representerade en äldre maktordning och nationell samling.

Möblerna i de offentliga lokalerna var specialriktade för byggnaden. Restauranglokalernas och festvåningens möblemang tillverkades av Nordiska Kompaniet efter Lindströms ritningar. Möblerna i hotelldelen ritades också av Lindström men tillverkades av Klaessons möbelfabrik i Fjugesta. Klaessons tillverkade också möblerna för Stadshusets representationslokaler och stadsfullmäktiges sessionssal, här var det arkitekten Rolf Engströmer som svarade för ritningarna.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att byggnaden har karaktären av ett ”allkonstverk”. Arkitekturen, den fasta inredningen, konstnärlig utsmyckning och lösa inventarier är medvetet sammanfogade till en helgjuten skapelse, där inga tydliga gränser existerar mellan arkitekturen, konst och konstindustri.

Byggnaden har under årens gång kontinuerligt förändrats på olika sätt. Det handlar främst om mindre funktionella anpassningar, men också större och gestaltade om- och tillbyggnader. Ombyggnader som är så tydliga och väl genomarbetade att de kan betraktas som ”årsringar” i byggnadens historia. Redan under 1940-talet skedde förändringar i de kommunala tjänstelokalerna på grund av att stadens administration växte. Under början av 1960-talet gjordes tillbyggnaden av restaurangen på gårdens norra fasad. En tillbyggnad som ursprungligen planerats av Sune Lindström. En ombyggnad av taket gjordes också under 1960-talet, sannolikt efter ritningar av Sune Lindström.

Under mitten av 1980-talet gjordes den mest omfattande ombyggnaden som kom att påverka större delen av byggnaden. Den kommunala förvaltningen lämnade då byggnaden och tjänsterummen i stadshusdelen byggdes om till hotellrum. Den största förändringen blev att den öppna arkaden mellan torget och gården byggdes igen för att skapa en större reception och hotellfoajé. En tillbyggnad för restaurangen gjordes också i det nordvästra hörnet av gården och i anslutning till den tillkom en estrad. Arkitekt för den ombyggnaden var Lennart Jansson. Han var en etablerad arkitekt och möbelformgivare och svarade för inredningar i ett flertal kända offentliga miljöer i landet. Ombyggnaden för receptionen är mycket väl genomarbetad och utförd med utvalda material av hög kvalitet.

Ombyggnaden för receptionen är tillsammans med 1960-talets ombyggnad av taket tydliga årsringar i byggnadens historia och är därför viktiga delar av dess kulturhistoriska värde.

Det är inte ovanligt att byggnader genomgår förändringar över tid. I vissa fall kan förändringar påverka det kulturhistoriska värdet mycket negativt. Karlskoga Stadshus och har – trots de förändringar som skett genom åren – behållit sin särprägel och karaktär som byggnad. De stora förändringarna är medvetet gestaltade och hör samman med förändringar av användningen. Förändringarna är väl dokumenterade, det är därför möjligt att – där så är motiverat – återskapa det ursprungliga utseendet.

Skälen för Länsstyrelsens beslut

Av 3 kap. 1 § KML framgår bl.a. att en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Enligt 3 kap. 2 § 1 st KML ska länsstyrelsen, när en byggnad förklaras för byggnadsminne, genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras.

Enligt 3 kap. 2 § 2 st KML får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Stadshuset i Karlskoga representerar på flera sätt ett möte mellan tradition och modernitet. Det är en del av en mycket lång tradition inom det offentliga byggandet, en tradition som har sin grund i medeltiden och medeltidens städer, där rådhusen placerades vid stadens torg för att understryka deras betydelse i samhället. De var i första hand platsen för den beslutande maktens möten, men de innehöll också lokaler för helt andra funktioner. En tradition som togs upp i Karlskoga där stadshuset också kom att innehålla lokaler för flera verksamheter. Här fanns lokaler för kommunens administration och särskilda möteslokaler för de ledande politiska organen – kommunstyrelsen och stadsfullmäktige. Därutöver hotell, restaurang, representations- och festlokaler.

Kommunreformerna under 1860-talet inledde en intensiv period för byggande av stadshus. Mellan 1860 och 1920 uppfördes nya stadshus i var tredje stad i Sverige. Stadshusen från den tiden präglas genomgående av stilefterbildande och historiserande arkitekturstilar. De lyfter på så vis fram historien och det förflutna som ideal och referens för sin funktion.

I Karlskoga är det annorlunda, här fick stadshuset en arkitektur och inredning som både markerar ortens nyvunna status och pekar mot framtiden. Under mellankrigstiden blev den modernistiska arkitekturen en stark symbol för industrialisering, optimism och framtidstro, inte minst i industridominerade bruksorter. Industrialiseringen gav de ekonomiska förutsättningarna för att skapa ett samhälle med bättre materiella livsvillkor för befolkningens flertal. Man skulle bokstavligen ”bygga” ett nytt och bättre samhälle.

Men i Karlskoga hade man inte enbart målet att vara modern, bland annat uttryckte kommunens ledning ett önskemål om att anknyta till formen för Stockholms slott, med dess borggård. Ambitionen var hög. Karlskoga var inte vilken bruksort som helst. Stadens dominerande industri Bofors, hade etablerat sig som en världsledande producent av kanoner. Det världspolitiska klimatet ledde till en kontinuerlig expansion av företaget under mellankrigstiden, i synnerhet under 1930-talets senare hälft. På det lokala planet skapade dock den stabila ekonomiska basen en stark självkänsla och framtidstro, inte minst bland de ledande politikerna. Här skapade de folkvalda i nära samarbete med Sune Lindström en byggnad med klart innovativ karaktär. En symbol för en framväxande ny politisk makt och ett genombrott för en modern demokrati, som samtidigt anspelade på traditionella värden genom val

av material och motiv. Karlskoga stadshus blev betydelsefull för arkitekturutvecklingen i landet och kom också att stå som förebild för flera stadshus som senare byggdes i Bergslagen.

Byggnadens karaktär av ett individualistiskt gränsöverskridande ”allkonstverk”, där arkitektur, inredning och konstnärlig utsmyckning bildar en helhet, kom senare att karakterisera flera kända byggnader i landet. Ett av de främsta exemplen är Medborgarhuset i Örebro, 1957–1965, där arkitekterna Erik och Tore Ahlsén utvecklade idéerna från Karlskoga stadshus i stor skala.

Karlskoga stadshus har ett mycket stort lokal- och samhällshistoriskt värde som symbol för strävan att bygga ett samhälle på den moderna demokratins grund i en tid präglad av stark framtidstro och optimism i vårt land. I Karlskogas fall blir detta en extra intressant dimension. När byggnaden invigdes nyårsnatten 1939/40 stod demokratin inför ett totalitärt hot som i sin tur orsakat en intensiv upprustning – en upprustning som gynnat den nya stadens ekonomiska trygghet. Karlskoga som helhet är ett mycket intressant exempel på hur framtidstro och innovativt tänkande i en bruksort kom att påverka arkitekturutvecklingen i Sverige. Stadshuset är ett av landets främsta exempel på den kommunala viljan att manifesteras det moderna och demokratiska samhällsbyggandet i fysik form.

Mot bakgrund härav finner Länstyrelsen att Karlskoga stadshus väl fyller kraven i 3 kap. 1 § KML – ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde” – och får därmed förklaras för byggnadsminne.

Detta beslut kan överklagas hos Förvaltningsrätten i Karlstad. Hur man överklagar, se bilaga.

Beslut i detta ärende har fattats av landshövding Maria Larsson. Föredragande har varit antikvarie Raoul Hjærtström. I den slutliga handläggningen har dessutom deltagit antikvarie Mia Geijer och länsjurist Jenny Gånge.

Maria Larsson

Raoul Hjærtström